

OTA ONA QARAMOG'ISIZ QOLGAN BOLALAR BILAN IJTIMOIY QO'LLAB-QUVVATLASH TIZIMINI ISLOH QILINISH

Nurmatova Maftuna

Temirova Parvina

Xudoyberdiyeva Dilnoza

Jabborova Shodiya

E-mail: academicaget6767@gmail.com

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand Davlat Universiteti

Psixologiya va ijtimoiy siyosiy fanlar fakulteti talabalari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10174891>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 18-noyabr 2023 yil

Ma'qullandi: 20-noyabr 2023 yil

Nashr qilindi: 21-noyabr 2023 yil

KEYWORDS

ijtimoiy himoya, yetim bolalar, ota ona qarmog'isiz qolgan bolalar, foster oila, vasiylik, qarindosh oilalar, bolalar uylari.

ABSTRACT

Ma'lumki erta yoshda yetim qolgan bolalar soni, ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar soni ortib bormoqda. Ularning aksariyati vasiylik (homiylilik) va farzandlikka olingan, 30 foizga yaqini bolalar uylari, mehribonlik uylari, maktab-internatlar va boshqa ta'lim muassasalariga joylashtirilgan. Oilalarga joylashtirilgan bolalar soni ortib borayotganiga qaramay, turar joy muassasalariga joylashtirilgan bolalar soni kamaymayapti ushbu mavzu dolzarbligini o'rgangan holda tadqiqotda ota ona qarmog'isiz qolgan bolalarni ijtimoiy himoya qilishni tizmi hozirgi holati jahon tajribasi tahlil qilinib ota ona qarmog'isiz qolgan bolalar bilan ishlashda qarindosh oilalar tizmini yo'lga qo'yish masalasi ilgari surilgan.

KIRISH. *Mavzu dolzarbligi* Mamlakatimizdagi hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy vaziyatda, yetim va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar sonining ko'payishiga olib kelishi mumkin.. Zamonaviy sharoitda ota-onalarning g'ayriijtimoiy xatti-harakatlari, bolalarga nisbatan zo'rvonlik keng tarqalgan hodisaga aylanmoqda.. So'nggi yillarda nosog'lom oilalarda tarbiyalangan "ijtimoiy yetimlar" soni hayratlanarli darajada o'sdi. Ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar sonining ko'payishi muqarrar ravishda yetim bolalar uchun muassasalar – bolalar uylari, mehribonlik uylari, maktab-internatlar, boshpana va boshqalar sonining ko'payishiga olib keladi. Shu bilan birga, psixologlar va o'qituvchilarning ko'plab tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, bolani maktab-internatga joylashtirish uning asosiy ehtiyojlarini qondirishni ta'minlamaydi, bu esa o'z navbatida bolaning rivojlanishining buzilishiga olib keladi. Maktab-internatda yashovchi bolaning natijasi uning mustaqil hayotga, ish topishga va uni ishsizlik sharoitida saqlashga tayyor emasligi, o'z hayotini, bo'sh vaqtini tashkil etishga, oilani yaratish va saqlashga qodir emasligi Ota ona qaramog'isiz qolgan bolalar bilan ijtimoiy

ishlash tizimini rivojlantirish masalasi mavzu dolzarbligini belgilaydi.

MAVZU YUZASIDAN ADABIYOTLAR TAHLILI

Voyaga yetmagan bolalar turli holatlar natijasida ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lishi mumkin: ota-onalarning vafoti, ota-onalik huquqidan mahrum bo'lishi, ota-onalarning ozodlikdan mahrum etilishi, og'ir kasal bo'lishi yoki ota-onasining uzoq vaqt yo'qligi, ota-onalarning ota-onalik majburiyatlarini bajarishdan bo'yin tovlashi. , ota-onalarning farzandlarini onalik va boshqa muassasalardan olishdan bosh tortishi ,ota-onalarning o'z majburiyatlarini bajarishdan qochishlari, ota-onalarning o'z farzandlarini to'satdan tashlab ketishlari va boshqa shunga o'xshash holatlar bolalar uchun katta xavf tug'diradi. Mamlakatdagi beqarorlikning kuchayishi, doimiy yashash joyiga ega bo'lmaganlar sonining ko'payishi, jinoyatchilikning kuchayishi to'satdan ota-ona qaramog'isiz qolgan yoki buning oqibatida tahdidli vaziyatda qolgan bolalar sonining ko'payishiga olib keladi.

Turli sabablarga ko'ra ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarga yordam ko'rsatish davlat ijtimoiy siyosatining eng muhim yo'nalishi hisoblanadi. Ushbu toifadagi bolalar bilan ijtimoiy ishning mazmuni davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari bilan belgilanadi. Yetimlik – jamiyatda ota-onasi vafot etgan bolalarning, shuningdek, ota-onalik huquqidan mahrum bo'lganligi sababli ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarning mavjudligi, ota-onalarning belgilangan tartibda muomalaga layoqatsiz, bedarak yo'qolgan deb topilishi va hokazolar natijasida yuzaga keladigan ijtimoiy hodisa. Bu shuningdek, ota-onasi ota-onalik huquqidan mahrum bo'lmagan, lekin aslida o'z farzandlariga hech qanday g'amxo'rlik qilmaydigan bolalarni o'z ichiga oladi. Yetimlik ijtimoiy hodisa sifatida insoniyat mavjud bo'lgan vaqtdan boshlab sivilizatsiyaning ajralmas elementi hisoblanadi. Tarixdan hozirgi kunga qadar urushlar, epidemiyalar, tabiiy ofatlar va boshqa sabablar ota-onalarning o'limiga olib kelgan, buning natijasida bolalar yetim bo'lib qolgan [2].

- Yetim bolalar – ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar – ota-onasi yo'qligi yoki ota-onalik huquqidan mahrum bo'lishi, ota-onalik huquqlarining cheklanishi, ota-onasi bedarak yo'qolgan deb topilishi sababli ota-onadan birining yoki ikkalasining qaramog'isiz qolgan 18 yoshgacha bo'lgan bolalar; muomalaga layoqatsiz (harakat layoqati cheklangan), tibbiyot muassasalarida, vafot etgan deb e'tirof etilganlar, ozodlikdan mahrum qilish jazosini ijro etish muassasalarida jazo o'tayotganlar, qamoqda saqlash joylarida bo'lganlar, jinoyat sodir etishda, bolalarni tarbiyalashdan bo'yin tovlaganlikda gumon qilinib, ayblanayotganlar. Yoki ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ota-onalarning o'z farzandlarini ta'lim, tibbiyot muassasalari, aholini ijtimoiy muhofaza qilish muassasalari va shunga o'xshash boshqa muassasalardan olishdan bosh tortishi hamda boshqa hollarda qonun hujjatlarida belgilangan tartibda bolani ota-ona qaramog'isiz qolgan deb topilishi sabab bo'ladi [3] . Qonunda bolalarning ushbu toifalari o'rtasida ularni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning umumiy tamoyillari, mazmuni va chora-tadbirlari nuqtai nazaridan tubdan farq yo'q. Ma'lumki Oila kodeksida "etimlar" tushunchasi yo'q, ular ham ota-ona qaramog'isiz qolgan deya ta'riflanadi.

So'nggi yuz yil ichida ijtimoiy o'zgarishlarning ortib borayotgan sur'atlari oilaviy munosabatlar sohasini ham qamrab oldi, ularning an'anaviy shakllari o'zgara boshladi: ulkan patriarxal oilalar parchalanmoqda, oilada bolalar soni muttasil kamayib bormoqda, . Qarindoshlar o'rtasidagi aloqalar mo'rt bo'lib bormoqda.

Bizning asrimizda oila, bola tarbiyalanadigan va rivojlanadigan yagona muhit sifatida o'rnin yo'qotib bormoqda. Har xil turdagi bolalar muassasalari paydo bo'ldi – yurish guruhlaridan tortib mehribonlik uylarigacha. Ba'zi muassasalarda bolalar faqat kun davomida qatnashadilar, boshqalarida haftada besh kun yashaydilar, shanba va yakshanba kunlari ota-onalariga qaytib kelishadi. Uchinchi turdagi muassasalarda bolalar doimiy bo'lib qoladilar, faqat ba'zilari qarindoshlari tomonidan vaqti-vaqti bilan va qisqa vaqt ichida tashrif buyurishadi. Bunday muassasalar yopiq deb ataladi. Bolalar muassasalari (institutlari) ning paydo bo'lishi juda noaniq munosabat va ularning bolalarning aqliy rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini tushunish istagini keltirib chiqardi, shuningdek, "institutlari" muammosini, ya'ni shaxsni shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari va shaxsiyatini shakllantirish muammosini keltirib chiqardi. Ko'pgina olimlar "muassasalar" ning bolalar ruhiyatiga salbiy va qaytarilmas salbiy ta'sirini ta'kidladilar. Ayni paytda tan olishimiz kerakki, aqliy rivojlanishi jihatidan ota-ona qaramog'isiz tarbiyalangan bolalar oilada o'sayotgan tengdoshlaridan farq qiladi. Birinchisining rivojlanish sur'ati sekinroq. Ularning rivojlanishi va sog'lig'i bolalikning barcha bosqichlarida – go'daklikdan o'smirlikgacha va undan keyingi davrda farqlanadigan o'ziga xos sifat salbiy xususiyatlarga ega. Xususiyatlar har bir yosh bosqichida turlicha va turli darajada namoyon bo'ladi. Ammo ularning barchasi o'sib borayotgan shaxsning shakllanishi uchun jiddiy oqibatlariga olib keladi [5]

Ota ona qaramog'isiz qolgan bolalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash.

❖ Ta'lim olishda. Ijtimoiy yordamga muhtoj fuqarolarning ta'lim olish huquqini amalga oshirish uchun davlat ularni o'qish davrida ta'minlash xarajatlarini to'liq yoki qisman to'laydi. [9] ota-ona qaramog'isiz yetim bolalarni o'rta va oliy kasb-hunar ta'limining davlat va shahar ta'lim muassasalariga kirish imtihonlarini muvaffaqiyatli topshirgan holda tanlovsiz qabul qilishni nazarda tutadi. Ushbu toifadagi shaxslar boshlang'ich, o'rta va oliy kasb-hunar ta'limining davlat yoki munitsipal ta'lim muassasasini tugatguniga qadar to'liq davlat ta'minoti tizimiga qabul qilinadi. Bundan tashqari, ularga stipendiya to'lanadi, uning miqdori ushbu ta'lim muassasasida talabalar uchun belgilangan stipendiya miqdoriga nisbatan kamida ellik foizga yuqori bo'ladi.

❖ Mehnat va bandlik sohasida. Yetim bolalar va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar muassasalari bitiruvchilarining mehnat va bandligini ta'minlash sohasidagi davlatning asosiy vazifasi ularga turli faoliyat turlari orqali mehnat qilish va kasb tanlash huquqini amalga oshirishda teng imkoniyatlar yaratishdan iborat. Jumladan, kasb-hunarga o'qitish, kvotalar belgilash, ish beruvchilarni ushbu fuqarolarni ishga olishga rag'batlantirish, shuningdek, bunday fuqarolarni ishga joylashtirish uchun ishning ayrim turlarini zaxiralash.

❖ Tibbiy yordamda. Yetim bolalar va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar, shuningdek, ular orasidan bo'lgan shaxslar istalgan davlat va shahar davolash-profilaktika muassasalarida bepul tibbiy yordam va jarrohlik amaliyoti bilan davolash bilan ta'minlanadilar. Shuningdek, tegishli byudjet mablag'lari hisobidan tibbiy ko'rikdan o'tkazish, sog'lomlashtirish, muntazam tibbiy ko'rikdan o'tkazish ham qonunam belgilab qo'yilgan. Bundan tashqari, ularga mehnat va dam olish uchun maktab va o'quvchilar sport-sog'lomlashtirish oromgohlariga (bazalariga), sog'lomlashtirish sharoitlari bo'lsa, sanatoriy-kurort muassasalariga bepul yo'llanmalar, dam olish joyiga, davolanishga va qaytishga bepul yo'llanmalar taqdim etiladi.

❖ Uy-joy sohasida. Yetim va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar muassasalari bitiruvchilari oldida turgan muhim masalalardan biri bu turar joy bilan ta'minlash masalasidir. Uy-joy huquqlarini himoya qilish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi: uy-joy bilan ta'minlash davlat muassasalari bitiruvchilari voyaga etgunga qadar undan haqiqiy foydalanishni nazorat qilish, voyaga etmagan bitiruvchilarga tegishli turar-joy binolari bilan bitimlar tuzishda nazorat qilish qonun tomonidan kafolatlanadi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda mavzu yuzasidan barcha elektron yozma shakldagi manbalar tahlil qilindi shuningdek maqolada statistik tahliliy metodlardan foydalanildi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Ota ona qaramog'isiz qolgan bolalar bilan ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini isloh qilinish

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 2019 yil 11 fevral 4185-sonli "Etim bolalar va ota-onasining qoramog'idan ma'muriyat bo'lgan bolalarni ijtimoiy himoya qilishni rivojlantirishga oid qo'limcha chora-tadbirlar" to'g'risidagi qaroriga muvofiq bolalarning himoyasi bilan shug'ullanuvchi vasiylik va homiylik organlari oldida turgan masalalardan biri – bu bolani tutingan oilaga tarbiya (patronage) ga berish masalasidir.

Ko'pgina jahon tashkilotlari dastlab Amerikada ish boshlagan bolalarni oilalarga joylashtirish tizimi dunyodagi eng yaxshi tizimlardan biri ekanligini tan olgan.

Shu o'rinda aytish joizki foster oila tizimida ikki xil yo'nalish bo'lib ota ona qaramog'isiz qolgan bolalarni namunaviy oilalar bilan bir qatorda qarindosh bo'lgan oilalarga joylash orqali ijtimoiy qo'llab quvvatlash tizimi ham mavjud.

Amerikalik ekspertlarning fikriga ko'ra, bolalarni qarindoshlari bo'lgan oilalarga joylashtirish bir qator afzalliklarga ega: ular tegishli darajada yordam ko'rsatishi, bolaning ota-onasi va boshqa oila a'zolari bilan tez-tez muloqot qilishi va bolani ko'chirish uning jismoniy va ruhiy salomatlik holatiga kamroq shikast yetkazishi mumkin. [8].

Shu bilan birga, ilmiy tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, ota ona qaramog'isiz qolgan bolalar qarindoshlari bilan yashaydigan bolalar homiylik ostidagi oilada, oddiy professional homiylik ostidagi oilalarga joylashtirilgan bolalardan farqli o'laroq, ancha uzoqroq qoladilar [9]. Ularning biologik ota-onalari bilan qo'shilish yoki asrab olish ehtimoli ham kamroq [10]. Asosiy sabablar – qarindoshlarning istamasligi yoki qarshiligi; oilalarda uzoq vaqt yashaydigan bolalar; tabiiy ota-onalarni ota-onalik huquqidan mahrum qilish yoki bolaning vasiyligini qarindoshlariga o'tkazish tartibini kechiktirish; bolalari qarindoshlar oilasida yashaydigan ota-onalarga jamiyatning sodiq munosabati. Shu bilan birga, biologik ota-onalarning o'zlari oiladagi muammolarni bartaraf etish bo'yicha uzoq muddatli rejani bajarish uchun motivatsiyaning sezilarli darajada pasayishiga duch kelishadi, chunki ota-onalar o'z farzandlari bilan tez-tez uchrashish, ular bilan istalgan vaqtda muloqot qilish va qilish imkoniyatiga ega. [11].

Ko'pgina qarindoshlar farzand asrab olish istagi va imkoniyatiga ega, ammo bir qator holatlar bunga to'sqinlik qiladi: ular farzand asrab olishni biologik ota-onalar uchun juda qattiq jazo deb bilishadi; ularning xatti-harakatlarini tuzatishga umid qilish; boshqa qarindoshlar bilan

munosabatlarni buzishni xohlamaydi ; asrab olingan bolaning xatti-harakati yoki sog'lig'i haqida tashvish; moliyaviy muammolarni boshdan kechirish; ,

Amerika statistik ma'lumotlariga ko'ra, qarindoshlarning oilalarida yashovchi barcha bolalarning 58 foizi bobosi va buvisi bilan yashagan. Ular bolalarga oilaviy muhit, parvarish va g'amxo'rlik bilan ta'minlashlariga qaramay, bunday oilalarning faoliyati bir qator qiyinchiliklarga duch keldilar:

1) Maktabgacha va maktab yoshidagi bolalar, qoida tariqasida, vasiylik (rasmiy yoki norasmiy) ostida bo'lib, ular keksa qarindoshlaridan tarbiya, ta'lim, parvarish qilish, yutuqlarni kuzatish, turli xil maktab va maktabdan tashqari tadbirlarda ishtirok etishda katta kuch talab qilishi;

2) Pensiyalar tashqari, qo'shimcha daromad yo'qligi sababli moddiy xarakterdagi qiyinchiliklar;

Ta'minlash, oilaning ko'pgina shoshilinch ehtiyojlarini, xususan, yetarli ovqatlanishni qondirishga imkon bermaydi, shuning uchun bunday oilalardagi bolalarning aksariyati past hayot tarzida yashashi

3) Vasiylarning aksariyati yoshi, kasbiy, ekologik va boshqa omillar tufayli jismoniy va ruhiy salomatlik bilan bog'liq muammolarni boshdan kechiradi, bu esa o'z navbatida bolalarning xavfsizligiga salbiy ta'sir qilishi

4) Keksa qarindoshlar tomonidan bolalar ustidan ijtimoiy nazoratning yo'qligi og'ishlarga, o'qishga qatnashmaslikga, yomon o'qishga, xulq-atvor muammolariga va boshqalarga olib kelishi.

5) Ijtimoiy xizmatlar, vasiylik va homiylik organlari tomonidan tegishli ijtimoiy homiylik va nazoratning yo'qligi oilaviy muammolarni o'z vaqtida aniqlash va tuzatishga to'sqinlik qilishi

6) Davlatdan ijtimoiy yordam olish uchun stigmaning mavjudligi, hatto qarindoshlari unga juda muhtoj bo'lganlarida ham unga murojaat qilishlariga imkon bermaydi

7) Tarbiyalanuvchini boqish uchun ma'lum to'lovlarni olish huquqi yoki xizmatlar turlari to'g'risidagi ma'lumotlarning yetishmasligi ham ushbu masalada muhim rol o'ynaydi.

Xulosa

Mutaxassislarining ta'kidlashicha, zamonaviy oila inqirozi mamlakatdagi bolalik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, ijtimoiy yetimlikning ko'payishiga va bolalar uylari va internatlar kabi o'ziga xos muassasalar sonining ko'payishiga olib keladi.

Erta yoshda yetim qolgan bolalar soni ortib bormoqda. Aniqlangan, ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar soni ortib bormoqda. Ularning aksariyati vasiylik (homiylk) va farzandlikka olingan, 30 foizga yaqini bolalar uylari, mehribonlik uylari, maktab-internatlar va boshqa ta'lim muassasalariga joylashtirilgan. Oilalarga joylashtirilgan bolalar soni ortib borayotganiga qaramay, turar joy muassasalariga joylashtirilgan bolalar soni kamaymayapti. Etim bolalar, ota-ona qaramog'isiz qolgan va oilaviy hayotning ijobiy tajribasini olmagan bolalar sog'lom, to'la huquqli oilani yarata olmaydi. Ta'lim tizimi mukammal bo'lmagan davlat muassasalarida

tarbiyalangan ular ota-onalik huquqidan mahrum bo'lgan ota-onalarning taqdirini tez-tez takrorlaydilar va shu bilan ijtimoiy yetimlik maydonini kengaytiradilar. Maktab-internatlarni tark etgan bolalarning 40 foizi jinoyatchiga, 40 foizi giyohvandlikka, 10 foizi o'z joniga qasd qilishga, atigi 10 foizi to'liq mustaqil hayot kechirishga qodir bo'lishiga olib keladi.

Shunday qilib, ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar qonun bo'yicha davlatdan ijtimoiy nafaqa olish huquqiga ega bo'lgan bolalarni tarbiyalayotgan qarindosh toifadagi oilalarning turmush darajasi past bo'lishiga qaramay ijtimoiy himoya qilinmaydi. Shu munosabat bilan, bizning fikrimizga ko'ra, qiyin hayotiy vaziyatga tushib qolgan bolalarni qabul qiladigan oilalarga nisbatan chuqurroq ijtimoiy siyosatni amalga oshirish kerak.

REFERENCES:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –T.: O'zbekiston 2023.
2. Акимова М.Н. Организация работы с приёмными семьями. Самара. 1998.
3. Asqarova U. Mehribonlik uyi o'smirlarida milliy g'ururni tarbiyalashning
4. Pedagogik asoslari. Ped.fan.nomz. ...dis. –Toshkent, 2001.
5. Axmedov D.K. O'zbekistonda davlat ijtimoiy himoyasi: huquqiy asoslari va takomillashtirish muammolari. Yur.fan.dok. ...dis. –T.:TDYuI, 2007.
6. Дзенушкайте С.А. Наш дом. М., 1987.
7. Ganiyeva M.X. Ijtimoiy ish asoslari. Metodik qo'llanma. –T.:
8. "CHASHMA PRINT", 2010.
9. Karger HJ & Stoesz D. Amerikaning ijtimoiy farovonlik siyosati: Plyuralistik yondashuv (4-nashr). – Boston: Allin va Bekon, 2002 yil.
10. Wan L. Ota-onalarning ota-onalarini o'ldirishi: noloyiqlik prezumpsiyasini yaratish. Albany Law Review, 63(1), 1999.
11. Sog'liqni saqlash va aholiga xizmat ko'rsatish departamenti 2004. Milliy farzand asrab olish va homiylik qilish statistikasi // www.acf.hhs.gov/programs/
12. Qo'shma Shtatlarda homiylik ostidagi asrab olish: Davlat tomonidan to'siqlar va istiqbolli yondashuvlar tahlili // www.nationaladoptionday.org
13. Geen R. Qolgan homiylikdagi bolalarni kim asrab oladi? Bolalarga g'amxo'rlik qilish. Xulosa № 2 // www.urban.org/url.cfm6
14. Geen R., Boots SW, Tumlin KC Zaif bolalarni himoya qilish narxi: federal, shtat va mahalliy bolalar farovonligiga sarflanadigan xarajatlarning murakkabligini tushunish. Washington, DC: Urban Institute Press, 1999.